

УДК 528.94

В.А. Пересацько, О.О. Барішніков, К.В. Шпурік

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ДОСВІД ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ НА КАФЕДРІ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КАРТОГРАФІЇ

Проаналізовано світовий досвід історико-біографічного картографування, особливості змісту, структури і дизайну атласів даної тематики. Описано структуру, особливості картографічного наповнення і напрямки використання двох підготовлених історико-біографічних атласів: «А.М. Краснов» і «Г.П. Дубинський». Укладання таких атласів здійснюється за тематикою науково-дослідної роботи студентів кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Ключові слова: картографування, історико-біографічний атлас, меморіальний атлас, А.М. Краснов, Г.П. Дубинський.

V. Peresadko, A. Baryshnikov, K. Shpurik

EXPERIENCE OF THE HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL MAPPING AT THE DEPARTMENT OF PHYSICAL GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY

The world experience of historical and biographical mapping, the features of content, structure and design in Atlases of this theme have been analyzed. The structure, features of map filling and directions of use of the two prepared Historical and Biographical Atlases – «A.N. Krasnov» and «G.P. Dubinsky» have been described. The conclusion of such Atlases is carried out on the themes of students' research works at the Department of Physical Geography and Cartography, V.N. Karazin National University.

Keywords: mapping, Historical and Biographical Atlas, Memorial Atlas, A.N. Krasnov, G.P. Dubinsky.

В.А. Пересацько, А.А. Барышников, К.В. Шпурік

ОПЫТ ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКОГО КАРТОГРАФИРОВАНИЯ НА КАФЕДРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ И КАРТОГРАФИИ

Проанализирован мировой опыт историко-биографического картографирования, особенности содержания, структуры и дизайна атласов данной тематики. Описана структура, особенности картографического наполнения и направления использования двух подготовленных историко-биографических атласов: «А.Н. Краснов» и «Г.П. Дубинский». Составление таких атласов осуществляется по тематике научно-исследовательской работы студентов кафедры физической географии и картографии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.

Ключевые слова: картографирование, историко-биографический атлас, мемориальный атлас, А.Н. Краснов, Г.П. Дубинский.

Вступ. Однією з форм збереження пам'яті про видатних людей є створення історико-біографічних (персоніфікованих) атласів, що слугують документальним підтвердженням знань про навколишній світ та про осіб, які зробили значний внесок у розвиток науки, культури чи були видатними політиками.

Науково-освітнє і практичне значення історико-біографічних атласів важко переоцінити, оскільки вони є своєрідною складовою спадщини країни, міста, регіону чи світу в цілому. При цьому і в світі, і в нашій країні досвід створення таких картографічних творів доволі бідний.

Вихідні передумови. У 2011 р. в Інтернеті опублікована карта, на якій показані місця народження, життя і смерті людей, про яких згадується у Вікіпедії (усього 582 тис. 234 статті). Інформація представлена за останні 2000 років земної цивілізації. Але окремих карт чи атласів, присвячених видатним людям Землі, – одиниці. За останні 150-160 років таких творів набереться десяток. І це з урахуванням альбомів, де були присутні карти про певні історичні події, у яких та чи інша персона брала участь.

Формулювання цілей статті, постановка задачі. У даній статті пропонується більш детально розглянути історію створення історико-біографічних атласів, особливості їх оформлення і використан-

ня, а також ознайомити географічну спільноту з напрацюваннями харківських картографів у галузі розробки історико-біографічних атласів видатних географів, які викладали у Харківському (нині – національному імені В.Н. Каразіна) університеті і чий внесок у розвиток географії має світове значення. Це професори Андрій Миколайович Краснов і Георгій Петрович Дубинський.

Виклад основного матеріалу. Під термінами «персоналізація», «персоніфікація» розуміють процес надбання конкретною людиною загальнолюдських, суспільно значущих, індивідуально-неповторних властивостей і якостей, що дозволяють самотньо виконувати певну соціальну роль, активно впливати на оточуючих людей [1].

У географії, зокрема в картографії, персоніфікація розкривається головним чином шляхом представлення наукових відкриттів тих чи інших учених, їхніх досягнень, світоглядів, на які слід орієнтуватися. Серед найбільш відомих картографічних творів цього виду можна назвати карти маршрутів видатних мандрівників – Васко да Гама, Магеллана, Колумба та ін.

З часом виникають персоналізовані атласи, у яких представлені історичні і сучасні карти, різноманітні ілюстрації, різнопланові тексти. Головною

особливістю представлення інформації у персоніфікованих картографічних творах є ефектний картографічний дизайн — яскравість, вишуканість, велика кількість ілюстрацій, що представлені в атласі у хронологічному порядку, а також використання карт того історичного періоду, про який іде мова.

Історико-біографічні атласи є відносно новим напрямом у розвитку атласного картографування. Такі атласи складаються переважно з тексту й ілюстративного матеріалу та невеликої кількості карт (20-30 % від усього обсягу атласу) [1]. Цей напрям картографії практично не розвивався у нашій країні [2], а за нинішніх ринкових умов і поготів — занадто не співрозмірні такі маркетингові поняття, як попит і витрати на видання цих атласів (якщо у процесі публікації такого твору не зацікавлена держава).

Цю тезу підтверджує історія розвитку історико-біографічного картографування, яка починається зі створення історико-біографічних нарисів видатних людей. Ці нариси прекрасно оформлені, розкішно ілюстровані, іноді збагачені картами, але збереглися лише окремі їх екземпляри. Тому в деяких країнах такі нариси стали перевидувати. Наприклад, в останні десять років у Росії перевидано цілу низку таких історико-біографічних нарисів про правителів Російської імперії:

- «Імператор Павло I» (1901 р., перевидання 2010 р.);
- «Історія царювання імператора Олександра I і Росії у його час» (1869—1871 рр., перевидання 2008 р.);
- «Альбом 200-річного ювілею Петра Великого» (1872 р., перевидання 2013 р.);
- «Історія царювання Петра Великого» (1858—1863 рр., перевидання 2008 р.).

Автором останнього нарису був професор Санкт-Петербурзького університету Микола Герасимович Устрялов, академік Петербурзької академії наук, який присвятив цьому нарису останні 23 роки життя і використав безліч важливих джерел з державного архіву. Шеститомне видання супроводжує докладна розповідь автора про правління Петра I. Картки, плани до перших трьох томів містять листи, замальовки, уривки з навчальних зошитів імператора, плани битв, карту території Росії на початку царювання Петра із зазначенням його походів у період 1693-1700 рр. Серед ілюстрацій до четвертого тому є карти, плани битв у період 1700-1705 рр., плани міст, підписи, що належать сучасникам імператора.

Можна стверджувати, що історико-біографічні нариси суттєво вплинули на розвиток одного з напрямів тематичного атласного картографування — історико-біографічного, яке досить відрізняється від інших картографічних видань. Історико-біографічні атласи виділяються серед інших особливістю не лише оформлення (співвідношення карти — текст — ілюстрації становить приблизно 10-20 % - 50-60 % - 40-20 %), а й оздоблення (так, наприклад, палітурка може бути з натуральної шкіри, прикрашена рельєфними тисненнями «під золото»,

друк на високоякісному папері, дорогий форзацний матеріал тощо). Зазвичай, раніше такі атласи виконували лише на замовлення, як подарункові видання, вартість деяких не була доступною широкому колу користувачів. До таких належить виданий на початку ХХ ст. атлас «Джордж Вашингтон» [3].

Дещо скромнішим є виданий на Кубі історико-біографічний атлас «Хосе Марті» (1965 р.) [4]. Цей атлас (як і всі атласи, про які мова піде далі) став доступним для широкого кола користувачів, бо готувався вже не як подарункове видання, а як наочний засіб для ознайомлення з історичними подіями, що відбувалися у період громадської діяльності даної персони. Проте в атласі переважають ілюстрації і текст, а карт (до того ж дрібномасштабних) — зовсім незначна кількість.

У 70-80-і роки минулого століття тричі перевидавався історико-біографічний атлас «В.І. Ленін» (80 000 примірників). Якщо відкинути ідеологічну оболонку, то цей атлас виступає наочним прикладом для створення умовних знаків та розробки цілої низки унікальних розділів історико-біографічних атласів. В атласі є карти, що ілюструють переміщення В.І. Леніна по країні, місця його зупинок, темпи видання його книг і охоплення соціалістичних заводів.

Окрім політичних діячів, створювалися історико-біографічні атласи видатних військових, науковців, культурних діячів. Як правило, це люди непереічені, широких поглядів, життя яких тісно пов'язане з історією тієї чи іншої держави, люди, що стали символами епох і гордістю народів.

До 150-ї роковини від дня народження О.В. Суворова Головним управлінням геодезії і картографії було укладено атлас «А.В. Суворов» (перевидання 1972 р.). В атласі у хронологічному порядку представлені військові кампанії, у яких брав участь О.В. Суворов. Основна тематика розділів атласу стосується зображення першої (1768—1774 рр.) та другої (1787—1791 рр.) російсько-турецьких війн, де О.В. Суворов був командуючим. В атласі найбільше уваги приділено військовій кампанії проти Франції, яка велася у 1799 р. в Італії, де об'єднаною армією антифранцузької коаліції керував саме генералісимус Суворов. Текстова частина атласу не включає в себе опис укладу життя та характеру, а є інформаційним доповненням (історичною довідкою) до карт.

Кардинально протилежним йому і за обсягом, і за концепцією є виданий до 300-річчя від дня народження атлас «Михаїл Васильєвич Ломоносов» (2011 р.) [8]. Атлас включає історичні й авторські карти, старі та сучасні фото, авторські тексти, тексти самого Ломоносова і дослідників його біографії. У шести розділах представлено все про дану персону:

- карти та ілюстрації батьківщини Ломоносова;
- маршрути подорожей, мандрівок і експедицій;
- проект створення національного атласу держави;

- поетична творчість;
- наукова світова спадщина (музеї, пам'ятники, пам'ятні знаки, топонімія);
- ідеї Ломоносова про створення Московського університету, який нині носить ім'я свого засновника.

До речі, автори атласу називають його не історико-біографічним, а меморіальним, підкреслюючи тим самим, що подібні атласи створюються для вшанування пам'яті видатної особи.

Саме таким твором став виданий в Україні історико-біографічний атлас «Шляхами Великого Кобзаря» (2013 р.) [9], підготовлений до 200-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка. Це вишукане, багате інформацією, прекрасно ілюстроване видання, в якому у шести розділах розкриваються усі грані таланту Кобзаря – як поета, як художника, як борця за свободу свого народу, як істинного патріота своєї країни – України, якого цінують, поважають і яким пишуться в усіх куточках світу, на всіх континентах.

Вивчення світового досвіду історико-біографічного картографування і власний досвід дозволяють стверджувати, що створити такий атлас набагато складніше, ніж будь-яку тематичну карту, бо об'єкт дослідження завжди новий, практично ніколи і ніким не картографований, а тому лівову частку роботи займає збір вихідної інформації: робота в бібліотеках (мемуари, статті, спогади тощо), з архівними матеріалами (листи, метрики, записи в реєстраційних книгах), інтерв'ю із сора́тниками (якщо такі ще є) і нащадками.

Застосування картографічного методу дослідження дозволяє багатогранну творчість науковця (митця, політичного чи військового діяча) розкрити за допомогою просторового аналізу, при читанні і зіставленні карт, фотозображень і текстів атласу. Тим самим атлас персоналії являє собою і засіб аналізу життєвого шляху, просторового мислення, і сприйняття видатної особи та навколишнього світу, що її оточує, і новий спосіб розуміння наукової та художньої чи духовної спадщини особистості.

На кафедрі фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в останні роки персоналізація стала активно розвиватися як напрям дослідження. Видано два історико-біографічні атласи: «А.М. Краснов» (2012 р.) та Г.П. Дубинський (2014 р.).

Перший атлас присвячений 150-річчю від дня народження видатного географа Харківського університету, геоботаніка, основоположника практичного землезнавства, палеоботаніка, першого завідувача

кафедри географії Харківського університету і засновника Батумського ботанічного саду – професора Андрія Миколайовича Краснова (рис.1, а).

Другий атлас розкриває життєвий шлях видатного метеоролога, дослідника льодовиків Кавказу, розробника теплобалансового критерію (коефіцієнта теплового вологообміну) для визначення меліоративного впливу різних видів зрошення, засновника меліоративних досліджень посушливого Півдня України, декана геолого-географічного факультету і завідувача кафедри фізичної географії та картографії на протязі трьох десятиліть – професора Георгія Петровича Дубинського (рис.1, б).

а

б

Рис.1. Обкладинки історико-біографічних атласів: а) «А.М. Краснов»; б) «Г.П. Дубинський»

Атласи в цілому схожі за структурою, але є певні відмінності – залежно від умов життя і праці особистості.

У першому розділі розповідається про: батьків ювіляра; родовідне дерево (наприклад, в атласі «А.М. Краснов» воно займає розворот атласу, а в атласі «Г.П. Дубинський» – тільки одну сторінку, бо в роки більшовистських репресій усі архіви капітана лейб-гвардії Семенівського полку П.В. Дубинського було знищено); формування особистості у шкільні роки і під час навчання у вищих навчальних закладах.

Становлення особи як ученого розкрито в другому розділі, де: подані основні здобутки, нагороди, фотографії з перших наукових експедицій; цитуються листи друзів і даються фотографії вчителів (наприклад, Андрій Краснов зі студентських років дружив з Володимиром Вернадським, а його науковий світогляд формувався під впливом А.М. Бекетова, В.В. Докучаєва, І.М. Сеченова, Д.І. Менделєєва, а вчителями і колегами Г.П. Дубинського були Б.П. Алісов, П.Л. Томашевич, І.Г. Лютерштейн, його тесть – Л.П. Симиренко.

Третій розділ присвячений роботі у Харківському університеті: експедиціям (Краснов мав три, так звані «чайні», експедиції у Південно-Східну Азію, виступав із доповідями в Америці, а Дубинський — евакуював Харківський гідрометеорологічний технікум до Ашхабаду, працював на півдні України); педагогічним здобуткам (так, А.М. Краснов уперше провів у нашому університеті виїзні польові практики, вперше застосував технічні засоби при викладанні географії, а Г.П. Дубинський відкрив «Університет природи», до навчання у якому залучалися учні середніх шкіл і технікумів).

Основний науковий доробок ученого показано у четвертому розділі. Так, Краснов обґрунтував, організував та сформував колекції Батумського ботанічного саду, і в атласі дано фотографії й карти Батумського саду, оцінки сучасників і послідовників Краснова про справу його життя. Детальні карти, схеми Інгулецької зрошувальної системи, фотографії польових гідромеліоративних лабораторій подані в атласі «Г.П. Дубинський».

Атласи завершуються меморіальним розділом — карти і фотографії місць, названих на честь А.М. Краснова, відгуки учнів і колег про Г.П. Дубинського.

Карт у названих атласах небагато: до 30 % в атласі «А.М. Краснов» і 15 % в атласі «Г.П. Дубинський». Число карт залежить від кількості маршрутів, експедицій ученого (в атласі «А.М. Краснов» — 4 такі карти, а в атласі «Г.П. Дубинський» - дві), від того, скільки разів він міняв місце проживання. Наприклад, у першому атласі всього дві карти, пов'язані з місцем проживання ученого, — карти Москви і Харкова середини ХІХ ст., а в другому атласі — карти Москви, Пензи, Новосибірська, Харкова, Ашхабада і знову

Харкова. І тут теж проблема — знайти карти відповідних років.

Спеціальних умовних позначень в атласах небагато, вони фактично не підлягають уніфікації (за винятком показника проживання), але в оформленні атласів багато спільного: однаковий формат (А4), текстильна структура, спокійний «благородний» фон, обов'язкова бібліографія і фотографії основних публікацій на звороті обкладинки, невеликий тираж.

Закономірно виникає питання, навіщо створювати атлас, на який витрачено роки, а тираж у 10 екземплярів побачать одиниці читачів. Питання закономірне, але кожен атлас — це дипломна робота студента або групи студентів, це дослідницька робота, це виступи на семінарах, у школах, шкільних географічних та історико-краєзнавчих гуртках, це матеріал для магістерських спецкурсів, де вивчають розвиток географії, біогеографії, метеорології в Україні. Тим більше, що кожен з указаних атласів є на сайті кафедри фізичної географії та картографії.

Висновок. Отже, можна стверджувати, що атлас не історико-біографічне («меморіальне», «персоніфіковане») картографування — це цікавий напрям розвитку тематичного картографування, що формується на стику історії і географії, зокрема картографії. Він має за мету популяризацію знань про свій край та виховання гордості за нього і за його людей. Безумовно, в кожному університеті України були (і будуть) учені, які складають гордість вітчизняної науки. Тому хотілося б закликати колег-географів і картографів до співпраці у цьому напрямі.

**Рецензент – кандидат географічних наук,
професор О.О. Жемеров**

Література:

1. Сваткова Т.Г. Атласная картография: Учеб. пособ. / Т.Г. Сваткова. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 203 с.
2. Сосса Р.І. Історія картографування України: Підруч. / Р.І. Сосса — К.: Либідь, 2007. — 336 с.
3. The George Washington Atlas / ed. M. Lawrence; the U.S. George Washington Bicentennial Commission. — Wash., D.C., 1932. - 85 maps.
4. Atlas histórico biográfico José Martí. — La Habana: Instituto Cubano de geodesia y cartografía y centro de Estudios Martianos, 1983. — 128 с.
5. Ленин. Историко-биографический атлас. — М.: Ин-т марксизма-ленинизма; ГУГК, 1970. — 73 с.
6. Ленин. Историко-биографический атлас. — 2-е изд. — М.: Ин-т марксизма-ленинизма; ГУГК, 1972. — 70 с.
7. Ленин. Историко-биографический атлас. — М.: Ин-т марксизма-ленинизма; ГУГК, 1983. — 92 с.
8. Официальный сайт Междисциплинарного проекта «Атлас Ломоносова»: концепция и первые результаты: [Электрон ресурс]. — Режим доступа: <http://regionalstudies.ru/scientificlife/culturalgeography/251-atlaslomonosova.html>
9. Шляхами Великого Кобзаря. Атлас / Упоряд.: Л.М. Веклич, Н.О. Крижова, ред.: Л.М. Веклич та ін., дизайн. О.Ю. Андрущенко. — К.: ДНВП «Картографія», 2013. — 88 с.